

Diósi Ágnes

Identitásválság és etnikai újraazonosulás kisebbséghez tartozó állami gondozott gyerekek és nevelőszülők körében

1993–94-ben lezajlott az első, cigány hivatásos nevelőszülőket képző tanfolyam, és a program 1994 februárjától működik. A kezdeményezés alap gondolata az volt, hogy az állami gondozott gyerekek legnagyobb traumája az identitásvesztés, ami cigány gyerekek esetében nemcsak a családdal, hanem a közösséggel, a néppel való azonosság elvesztését is jelenti. Ezt a veszteséget korrigálhatja a program, amely a saját családot – szükség esetén – egy másik cigány családdal helyettesíti. Az elvi megfontolásokról és első lépésekről szó esett az 1993 nyarán megrendezett „Szegénység az Európa-házban” c. konferencián. Ennek hatására 1994-ben meghívást kaptam a jeruzsálemi Héber Egyetemre, hogy ott egy „Cross-cultural issues” c. kurzus keretében néhány előadást tartsak magyarok és cigányok kultúrájának ütközéseiről, szociális munkára készülő hallgatóknak. A Holocaust ötvenedik évfordulóján az elfelejtett áldozatok iránti elégtételnek is éreztem, hogy a cigányok mai helyzetéről beszélhetek Izraelben. Mondanivalómat meleg érdeklődés kísérte, és kedvező visszhangot keltett. Az ott töltött három hét alatt megismerkedhettem hasonló témákban érdekelt szakemberekkel, és némi betekintést nyerhettem a multikulturális zsidó állam egyes kirívó kisebbségeinek – mint az etiópai zsidók és a beduinok – helyzetébe. Jelen tanulmányban magyarországi cigányok és az Izraelbe bevándorolt etiópai zsidók esetével próbálom meg körbejárni a címben megnevezett problémakört. A két különböző történet párhuzamba állításával azt szeretném érzékeltetni, hogy valamely kisebbségi kultúrához való tartozás minden országban problematikus. A megoldás szempontjából az a döntő, hogy az állam, mint politikai hatalom, törvény, intézkedés és a társadalom mint a mindennapi élet gyakorlótere hogyan viszonyul a kérdéshez.

Cigányok Magyarországon

Meglepő volt a Héber Egyetem hallgatói számára, hogy a kérdés tárgyalását a két nép együttélésének történetével kezdtem. Úgy tűnt, ebben is egy másfajta kultúra megközelítési módját érzékelték. Ők inkább az amerikai gon-

dolkodásmóddhoz szoktak hozzá, semmint az európaihoz, közelebről ahhoz, ami kikerülhetetlenül a marxizmusban gyökerezik. Igyekeztem megértetni, hogy – legalábbis az én felfogásom szerint – egy nép kultúráját, szokásait a nép története határozza meg. Magyarok és cigányok konfliktusai a két nép különböző történetéből erednek. A cigányok vándorlásai során a XIV. században érkeztek Magyarországra, ahol ekkorra már szilárd feudális rendszer működött, a magántulajdon szentségén alapuló erkölcsökkel, szigorú törvénykezéssel és a fizikai munka erkölcsi felmagasztalásával. A magyar kultúra a becsületes munkát – a mai napig hatóan – az „arcod verítékével” bibliai átokkal azonosítja. Ezzel szemben a cigányok szemében nem a keservesen szerzett pénz az érték, hanem mindaz, amihez általa hozzá lehet jutni: a mulatás, a jókedv, a szép ruha stb. A munkavégzés szabad formái mindennél fontosabbak a számukra. Az iparilag fejletlen kelet-európai térségben mind ezek ellenére szükség volt a cigányok kézműves munkájára, ezért egy ideig – uralkodói oltalomlevelek birtokában – szabadon vándoroltak, családok szövetségeiből álló közösségeikben. Munkájukat vállalkozókként végezték, és a munkának semmiféle erkölcsi jelentőséget nem tulajdonítottak. Közülük később is azok boldogultak, akik hagyományos mesterségeikből megőriztek bizonyos készségeket. Ez így volt a szocialista rendszer idején is. Sokan ügyesen kombinálták az „állami” munkát valamilyen féllegális-illegális szerző-mozgó foglalkozással. De legnagyobb részüket felőrölte a nagyipar: a nehéz munka, az egészségtelen körülmények aláásták egészségüket, időnap előtt rokkantakká váltak. Ők lettek a gazdasági válság, a leépítések első vesztesői.

A nagyipar és a szocialista rendszer összeomlása, a beinduló új gazdasági és politikai rendszer kevesek javára és sokak kárára polarizálta a társadalmat. Ugyanez érzékelhető a cigány népességen belül is. Némelyek meggazdagodtak, mások keményen próbálják tartani az elért színvonalat, a legtöbben pedig reménytelenül tengődnek, és ezt a helyzetet reprodukálják utódaik számára is.

Az iskola, amely kitörési pont lehetne az ördögi körből, ma sokkal nehezebb helyzetben van – általában és a cigány gyerekek oktatását illetően is –, mint harminc évvel ezelőtt. Egyes biztató kezdeményezések nem javítják jelentősen az általános helyzetképet. A cigány gyerekeknek több mint a fele ma sem végzi el az általános iskolát. Az „aki nem dolgozik, ne is egyék” elv alapján felépült szociálpolitika ma még kevésbé képes korrigálni a társadalmi méltánytalanságokat, mint az „állandó, rendszeres munkaviszony” idején, s a cigányság ma még inkább a bűnbak szerepét tölti be a társadalomban, mint valaha.

Ebben a szituációban került sor először cigány nevelőszülők képzésére. A gyermekvédelem Magyarországon az utóbbi évtizedekben a hátrányos szociális helyzetű gyerekek intézeti nevelésének szinonímája lett. Nem meglepő, hogy ezeknek a gyerekeknek több mint fele cigány. A magyar gyakorlat a szegénységet még meg is bünteti. Kiváltképp cigányok esetében. Évtizedeken keresztül az történt, hogy a „cigány módon” élő családokból állami gondozásba vették a gyerekeket. Ettől kezdve nemcsak a családi pótlékot vonták meg a szülőktől, de még gondozási díj fizetésére is kötelezték őket, viszont

szülői felügyeleti jogukat felfüggesztették. Érthető módon ezek a családok anyagilag és erkölcsileg egyaránt teljesen tönkrementek. Kiepült viszont egy monumentális „gyermekvédelmi” hálózat, óriási bürokráciával, amelyben a gyökerüket, hovatartozásukat vesztett gyerekek nagy valószínűséggel nevelkedtek a kriminalitás felé sodródó személyiségekké. A gazdasági válság következményeként az intézményhálózat fenntartási gondjai irányították a figyelmet a nevelőszülői rendszer újragondolása felé. Így merült fel, hogy talán a cigányok között is lehetne találni a feladatra alkalmas családokat.

Nem volt könnyű a megfelelő családok megtalálása. A „gazdag” cigányok jórészt azokat a kereskedőket jelentik, akik őrzik ugyan a cigány tradíciókat, de rendkívül zárt közösségekben, iskolázottságuk általában alacsony, üzleteik nem mindig legálisak, együttműködésre, tanfolyam elvégzésére képtelenek. Mások, akik hosszú évek nehéz „állami” munkájával megfelelő életszínvonalat teremtettek, küzdelmeik során a magyarokhoz kívántak hasonlókká válni. Cigányságuk a nyomort jelentette számukra, amiből ki akartak törni, és büszkeséggel töltötte el őket, hogy ez sikerült. Eközben azonban óriási traumákon estek át, identitásuk válságba került, sérültek és sérülékenyek lettek.

A cigányok traumái általában feldolgozatlanok maradnak. Ez történt a fasiszta népiirtás után is. Senkinek se jutott eszébe, hogy a cigányság áldozatait számba vegye, ők maguk pedig – társadalmi helyzetük, iskolázatlanságuk okán – képtelenek voltak erre. Az első, a Holocaustra vonatkozó írásos dokumentumot Simon Wiesenthal találta meg Csehszlovákiában. Az első nyilvános megemlékezést 1979-ben tartották, Bergen-Belsenben. Ekkor hangzott el, hogy a cigányok tragédiáját még fokozza a róla való hallgatás; és hogy a nürnbergi per vádpontjai között nem szerepeltek az ellenük elkövetett bűntettek. Emlékeik a szóbeli kultúra törvényei szerint maradtak fenn, és ez a körülmény az emlékezés zavaraihoz vezetett. Biztos képük csak a szenvedésről, az örökös űzöttségről maradt; hogy ez mikor, melyik hatalom által esett meg rajtuk, azt sokszor összezavarta az emlékezet. Élettapasztalatuk azt bizonyítja, hogy velük bármikor bármi megtörténhet, értük senki sem tartozik felelősséggel. Szemvéseik lekicsinylésének érzik azt is, hogy a történelem kutatói a fasiszta népiirtás cigány áldozatainak számát egyre kevesebbre becsülik; s ezzel kisebbítik annak a jelentőségét is, hogy a fajüldözés nem ért véget.

Az ötven év előtti eseményekben az volt a félelmetes, hogy a módszeresen eltervezett és végrehajtott tömeggyilkosság törvényes keretek között ment végbe.

A cigányellenesség mai, végletes, az önbíráskodásig fajuló megnyilvánulásában az az iszonyú, hogy törvények sem kellene hozzá: informális konszenzus is elég.

A Héber Egyetem hallgatói döbrentek nézték a kétegyházi, turai, örkényi atrocitásokról készült videofelvételeket. Arabok is voltak köztük.

Etiópai zsidók Izraelben

A mintegy nyolcvan országból bevándorolt zsidóság sokszínű kultúrárt vitt Izraelbe. De az országalapítás éveiben ott is voltak asszimilációs törekvések. A modern cionizmus Kelet-Európából származik, s a kelet-európai ország-építők úgy vélték: a rosszemlékű „galut”-ban kell hagyni mindent, ami onnan való, az izraeli kultúra csak Izraelben alakulhat ki. Később jöttek rá arra, hogy az izraeli kultúra csak abból alakulhat ki, amit oda a sok országból összeverődött zsidóság bevitt. A kezdeti idők kultúrájára a kelet-európai hatás nyomta rá bélyegét: a dalok olyanok lettek, mint az orosz népdalok, az izraeli himnusz cseh dallamokra emlékeztet, a kibucok a kommunizmus eszméje alapján szerveződtek.

Yohanan Wozner (Tel-Aviv University School of Social Work) így vall erről az időről:

„1952-ben az Ifjúsági Alija (fiatal bevándorlókat segítő intézmény) munkatársa lettem, energiával és felkészültséggel telve. Ennek ellenére nem tudtam megmondani, mi a különbség az iraki, marokkói, jemeni, egyiptomi gyerekek között. Úgy gondoltuk, mi valamennyien zsidók vagyunk, és az a feladatunk, hogy megtanítsuk őket izraelinek lenni. Lassan kezdtem megérteni, hogy nem elég azt mondani: minden zsidó jöhet Izraelbe, és mi mind testvérek vagyunk; meg kell látnunk a különbségeket az emberek között, akik különböző kultúrákkal érkeztek az országba. Az izraeli társadalom nagy árat fizetett azért, hogy ezt olyan későn értette meg.”

Éles konfliktusok alakultak ki ugyanis az európai–amerikai (askenázi) és az ázsiai–afrikai (szefárd) zsidóság között; míg nem a sötét bőrűek kerültek többségbe, és felhívták a figyelmet zenéjükre, táncaikra, kézműves mestersegeikre, szokásaikra, vallási szertartásaikra.

Az utóbbi tíz-tizenöt évben minden korábbtól sokkal inkább eltérő – színes bőrű – népesség jelent meg Izraelben: az etiópai zsidóság. Ráadásul ők az egyetlen olyan zsidó népesség, akiknek bibliája nem héber, mivel a görög fordítást tették át amhara nyelvre. Zsidóságukkal kapcsolatban ezért komoly kételyek merültek fel Izraelben, míg a szefárd főrabbi 1973-ban bibliai utalásokkal igazolta zsidó voltukat, és kinyilvánította a rájuk is érvényes izraeli alaptörvényt: minden zsidónak joga van bevándorolni Izraelbe. A főrabbi igazolhatónak tartotta, amit ők maguk vallanak eredetükről. Eszerint Dán törzséhez tartoznak, és az ősi Izraelből vándoroltak el Salamon birodalmának kettéválása után. Történetük a Krisztus előtti évezredben kezdődött, és váltakozó szerencsével folyt Abesszíniában. Vallásuk hatással volt környezetükre, éltek hatalmi pozícióban és szenvedtek üldözéseket is. Mindvégig megőrizték vallásukat, mély hitüket a zsidó néphez való tartozásban és vágyukat a visszatérésre Izraelbe. Századunk nagy népirtása elkerülte őket.

Településeik Etiópia két térségében foglaltak helyet, és a két régió – Gondar és Tigray – lakói két különböző nyelvet: az amharát és a tigrint beszélték. Ezt a két nyelvet vitték magukkal Izraelbe is, és a nyelvi különbség egyúttal felfogásbeli különbséget is jelent a két csoport között.

A genetikai tisztaság törvényei köreikben igen szigorúak: a házasulandók között hét nemzedékre visszamenően nem lehet rokoni kapcsolat. Valószí-

nüleg ennek is köszönhető, hogy az etiópiai zsidóság feltűnően szép emberfajta: természetük törekeny, kecses, arcvonásaik finomak.

Túlnyomóan földműveléssel foglalkoztak, és zárt közösségekben éltek. A gyerekek általában nagyon rövid ideig jártak iskolába, nevelésük a családban folyt. Az apa feltétlen tekintélyt képviselt, a közösséget az idősebbek iránti tekintélytisztelet jellemezte. Az alárendelt helyzetben lévők véleménynyilvánítását fegyelmetlenségnek, az érzelemnyilvánítást illetlenségnek tartották. Ezekkel a normákkal érkeztek Izraelbe.

Befogadtatásuk az etiópiai többségi társadalomba mindig is problematikus volt, a 70-es években bekövetkezett forradalom után még nehezebbé vált. Ez a körülmény is megerősítette őket elhatározásukban, hogy régi álmukat valóra váltsák, és visszatérjenek az ősi földre.

Gyalog indultak el, és az út során sokan elpusztultak a sivatagban. Gyerekek vesztették el a szüleiket, szülők a gyerekeiket, házastársak a házastársukat, és mindnyájan nagyon leromlott állapotban voltak, amikor végül megérkeztek. 1984-ben Izrael állam megszervezte a Mózes-akciót, amelynek keretein belül rövid idő leforgása alatt több ezer embert szállítottak repülőgépen Izraelbe. 1991-ben, a Salamon-akció során, harminchat óra alatt újabb tízezrek szálltak le a Ben Gurion repülőtérré. Az ország szervezeten, felkészülten várta őket: ideiglenes és átmeneti elhelyezéssel, beilleszkedési programmal.

Az első családás, amely hideg zuhanyként érte az Etiópiában falasháknak nevezett zsidókat, a rabbinátus óhaja volt, miszerint a férfiak vessék alá magukat egy jelképes körülmetélési szertartásnak, hogy zsidó mivoltukhoz attól kezdve ne férhessen semmi kétség. A Mózes-akcióval érkezett tigrinek ennek eleget is tettek, míg a Salamon-akcióval szállított amharák ezt sértődötten visszautasították. Ez a körülmény aztán feszültséget támasztott az egymással amúgy sem jó viszonyban lévő csoportok között.

A második megrökönyödés akkor érte őket, amikor rádöbrentek, hogy az izraeli zsidóság túlnyomó többsége egyáltalán nem vallásos. Az etiópiai zsidók mélyen vallásosak. Megtartják az étkezési előírásokat, a szombatot, az ünnepeket – kivéve azokat, amelyek nincsenek benne a Bibliában. Az izraeli ortodoxia szemében azért lettek gyanúsak, mert ők *másképp* vallásosak; a világi Izraeltől pedig kultúrájuk különbözteti meg őket.

Az etiópiai kultúrára jellemző érték: „ellenőrizd a nyelvedet, és várj engedélyre, hogy beszélhess.” Szülőházájukban a magabiztosság a harcosok számára fenntartott minőség volt. Az iskolai nevelési tradíció elsődlegesnek a memorizálást tekintette. A tanítási gyakorlat szikár információk átadásából állt, és ez nem bátorította aktív részvételre a diákokat. Amit Izraelben értékelnek, azt nem jutalmazták Etiópiában: az etiópiai diákot nem tanították meg kérdezni és kételyeit kifejezni. Míg az izraeli tanulás és viselkedés figyelmet és interakciót jelent, etiópiaiak esetében az interakció hiánya elrejtette a képességeket. Így nagyon gyorsan alábbhagyott a kezdeti eufória és optimizmus, ami az etiópiai bevándorlást kísérte, és komoly kételyek merültek fel a tekintetben, hogy egyáltalán behozhatók-e a hátrányok.

Az Ifjúsági Alija mint optimalista nevelési mozgalom, nem fogadta el a pesszimista álláspontot. *Reuven Feuerstein* pszichológus és pedagógus tanulmányozta a kérdést, és azt állapította meg, hogy potenciálisan minden fiatal

bevándorló képes arra, amire az izraeli népesség általában; a tapasztalt nehézségek a kulturális különbségekből erednek.

Az idősebbek iránti engedelmesség és tisztelet túlhangsúlyozása az etiópiai kultúrában bizonytalanná és sikertelenné tette az etiópiai gyerekeket az iskolában. Valódi tanulásként színtere áthelyeződött egy másik területre: az utcára. Az a viselkedés, melyet az utcán tanulnak, rosszállást vált ki a szülőkből, és ez egyre nagyobb feszültséget kelt gyerekek és szülők között. A továbbiakban pedig a gyerekekben az identitás zavarát idézi elő, hiszen ők a régi normákat már nem igazán követik, de még az új normákhoz való alkalmazkodást sem tanulták meg. S a felnőttek, ha összevetik a tapasztalt valóságot a *hazatérés* iránt táplált álmaikkal, nem titkolhatják önmaguk előtt, hogy nem így képzelték a dolgot.

A tömeges áttelepülések gyors intézkedéseket követeltek az államtól. Ezek során a gyerekek nagy részét – nemcsak az árvákat és szülő nélkül érkezőket – kollégiumokban helyezték el. A módszer hátrányai hamar megmutatkoztak. Ha ugyanis a gyerekeket elveszik a családtól, az a szülők számára azt jelenti, hogy ők nem tudnak megbirkózni a nevelés nehézségeivel. A gyerekek számára pedig azt, hogy szüleik nem képesek őket megfelelően nevelni, és ez lerombolja bennük az apa-, anya- és családképet. Ezért egyrészt csökkentették a kollégiumokban elhelyezettek számát, másrészt bevezették azt a rendszert, hogy az egésznapos foglalkozás után a gyerekek minden nap hazamehessenek. A pszichés előnyökön túl ez a módszer a felére csökkentette a kollégiumi ellátás költségeit.

Másféle hátrányt jelentett, hogy miután az etiópiai gyerekeket kizárólag vallásos kollégiumokban helyezték el, ezekben az intézményekben 90 százalékra emelkedett az arányuk, holott a sikeres integráció érdekében az állami direktívák ezt 30 százalékban jelölték meg. A kollégiumi nevelésről 1994-ben megrendezett konferencián már a kollégiumokban felnevelkedett nemzedék képviselői is beszámoltak tapasztalataikról. *Shmuel Yalma* így beszélt erről: „Elmondhatom, hogy az Ifjúsági Alija meleg otthont biztosított a számomra, de ez nem helyettesítette az igazi otthonomat. Hiányzott a családom, noha közel voltam hozzájuk, és gyakran hazalátogattam. Ezt nem mindenki tehetta meg. Családom nem vett részt a nevelésben, és ez éket vert közénk. Sokgyerekes szülők, akiknek minden gyereke kollégiumban van, magányosak. Az alkalmankénti kapcsolat kevés ahhoz, hogy követhessék, ami történik. Kikerülve a kollégiumból, a gyerekek idegenek a városban, mert nem ismerik azt. Ma mintegy ötezer fiatal él hasonló körülmények között, mint amilyeneket én tapasztaltam. Az Ifjúsági Alija feltevése, hogy ha a gyerekek nem panaszkodnak, nincs is panaszuk – alaptalan.”

A nálunk „Kék vonal” néven ismert intézményhez hasonló „Open-Line” Izraelben is működik az oktatási minisztérium fenntartásában. Ha gyerek vagy szülő ezt a vonalat hívja, akkor először is azt kérik, hogy a szóban forgó problémával kapcsolatos összes dokumentumot juttassák el az intézményhez. Ezután kapcsolatot teremtenek minden intézménnyel, amelyre az ügy tartozik, és megpróbálják a kérdést tökéletesen megérteni. Gyakran úgy találják, hogy a probléma és eredete valami másban rejlik, mint amit az ügyfelek előadnak. Ilyenkor azt kell kideríteni, a dolog hol „került kátyúba”,

és hogyan lehet onnan kimozdítani. Ha szükséges, elutaznak a helyszínre, vagy meghívják illetékes testületeket. Végül is az a feladatuk, hogy ahol nincs az iskolában nevelési tanácsadó vagy pszichológiai szolgálat (általában van), ott ezt pótolják.

Visszafogottságukból adódóan etiópai gyerekek és szülők csak elenyésző számban hívják ezt a vonalat.

A gyermeki jogok védelmére többféle intézmény működik Izraelben. A DCI (Defence for Children International) – Izrael gyermekjogi információs központot nyitott Haifán. Mint az előbbiekből kiderült, az etiópaiakból hiányzik a készség jogaik érvényesítésére, így ezt a központot is csak elvétve keresik fel.

Mulatu Dessie ombudszman, az etiópai gyerekek jogainak képviselője. Ismeri népét, tudja, hogy maguktól nemigen mozdulnak érdekeik védelmére, ezért csak a hét egy napját tölti az információs irodában. A többi napon útrakel, és maga keresi fel ügyfeleit. Látogatja a kollégiumokat és a családokat, fordítja panaszait amhariról héberre, és eljuttatja azokat az illetékes hivatalokba. Felhívja a figyelmet a hibás eljárásokra: például, hogy a legtöbb kollégiumban elkülönítve tanulnak az etiópai gyerekek, és így nem fognak tudni beilleszkedni az izraeli társadalomba.

Tikva Levi, az etiópai családok felemelkedéséért működő egyesület munkatársa ismerős problémákról számol be:

„Etiópai szülőkkel és fiatalokkal való találkozás során fölmerül, hogy a legfőbb panasz: a szülők nem vesznek részt az iskola megválasztásában. Egy apa Názáretben azt kérdezte, miért nincsenek szülői bizottságok. Etiópiában tagja volt ilyen bizottságnak, most úgy érzi, az ajtó zárva van előtte. Egy anya leírta, hogyan helyezték el a fiát, aki teljesen normális, az enyhe értelmi fogyatékosok iskolájában Tiberiasban. Utánanéztünk, és kiderült, hogy mindegyik etiópai gyerek a legalacsonyabb szintű iskolában tanul, amely nem ad érettségi bizonyítványt.”

Malka Shabtay antropológus, a beer-shevai egyetem tanára, az etiópai zsidóság kutatója, ebből a témából írta disszertációját. Részt vett a Salamon-akció előkészítésében, élő kapcsolata van az emberekkel, jól ismeri a problémákat. Munkásságában komoly figyelmet szentel az identitásváltozás folyamatainak. 1994-ben harminc etiópai zsidó katonával készített interjút; olyanokkal, akik még a Mózes-akció során érkeztek az országba, szülőkkel vagy szülők nélkül, és a kérdezés időszakában utolsó hónapjaikat töltötték az izraeli hadseregben. Identitásukban érzékelhető volt az etiópai normákkal való folyamatosság a gyerek–szülő kapcsolatot és tekintélytisztelést illetően, ugyanakkor vágy is az izraeli normák, az izraeli társadalomhoz való tartozás iránt, a függőségéből való szabadulásra. Ez a kettősség konfliktust támaszt bennük, hiszen olyan viselkedési minták után vágyódnak, amelyeket igazából helyesnek elfogadni mégsem tudnak, és félnek is tőlük, mert a szüleiktől való szakadáshoz vezetnek. Integrációs törekvéseiket leginkább az jellemzi, amit egyikük így fogalmazott meg: „Izraeli vagyok a fejemben, és etiópai a szívemben”. Kiderült az interjúkból az is, hogy az álomért, ami az ősi földre hozta őket, az etiópai zsidóság túl nagy árat fizet.

Ami mégis, minden nehézség ellenére összhangot teremt Izrael és az eti-

ópai bevándorlók között, az a családcentrikus szemlélet. Az izraeli társadalom és állami politika egyaránt a család összetartásának koncepcióját preferálja. Ebben a munkában etiópai származású szociális munkások is segítettek, jó eredménnyel. Mindent megtesznek azért, hogy a gyerekek a családban maradjanak, és lelkileg se szakadjanak el szüleiktől a beilleszkedés küzdelmei közepette. Sok elárvult gyerek él az etiópai közösségekben. Felnevelésüket magától értetődően vállalják az etiópai családok anélkül, hogy körülükben a nevelőszülőket bárki megszervezné és díjazná. Ez *micva*: olyan természetes vallási kötelesség, amit nem szükséges elrendelni, és nem jár érte ellenszolgáltatás.

Egyetlen hivatásos nevelőcsalád működik közöttük. *Shay Samuel* fiatal szociális munkás, felesége is dolgozik, két kisgyermekük van. Az etiópai közösség három elárvult testvér – 15, 13 és 9 évesek – nevelésével bízta meg őket, miután más családok és kollégiumok nem boldogultak velük. Nem szívesen vállalták a feladatot, de hogy nemet mondjanak, azt elképzelni sem lehetett. Nekik sem könnyű, de most már egy éve csinálják. Az Or Shalom (Béke Fénye) elnevezésű vallásos szervezet támogatja őket anyagilag, és orvos–pszichológus–pedagógus team áll a rendelkezésükre, amikor szükség van rá.

Új bevándorlók szokásos ideiglenes lakóhelye a mai Izraelben a karaván. A jeruzsálemi Givat Hamatosz nevű telepen mintegy harmincezen élnek: etiópai és orosz új bevándorlók, s az izraeli társadalom más, „hátrányos helyzetű” népessége, egy-egy család egy-egy lakókocsiban. Ismerős választ kaptam szokványos kérdéseimre egy Németországból bevándorolt asszonytól; héberül mondta, de minden szót megértettem: „Akik Etiópiából, Oroszországból jönnek, azokat segíti a Szochnut, én itt vagyok három éve négy gyerekkel, csak a férjem dolgozik, engem nem segít.”

Az etiópai családban, amelyet meglátogattam, csak az asszony dolgozik, a férfi mozgássérült. Harmadik éve élnek itt, nem tud jobban héberül, mint én. A gyerekek – hamarjában nem tudta megmondani, hányan is vannak, úgy tíz körül – már jól beszélnek. Busz szállítja őket az iskolába, és amikor délután hazaérnek, a telep klubjában foglalkoznak velük. Egy szociális munkás és sok önkéntes diák dolgozik a telepen. Láttam súlyos értelmi fogyatékos gyereket a klubban – gyógypedagógus ült mellette. Úgy tűnt, ebben az országban minden egyes ember fontos.

Neges gyönyörű, okos asszony, férjével és négy gyerekével tizenegy éve érkezett az országba. Ma már háromszintes, korszerűen berendezett házban laknak, igaz, nem szegény szintről indultak. Még Etiópiában érettségizett, Izraelben szociális munkás diplomát szerzett. Jelenleg komoly ösztöndíjjal pedagógiát tanul a Héber Egyetemen. Kérdeztem, mi a célja ezzel, mit akar csinálni. Elmondta, hogy az izraeli oktatási rendszert meg kell reformálni. Nem elég, hogy papíron mindenkinek egyenlő joga van a tanuláshoz, ennek a gyakorlatban is érvényesülnie kell. Az arabok esetében is.

Neges, noha felszabadította magát az etiópai normák alól, a tradíció egyes elemeit híven őrzi. A családban amhara nyelven beszélnek, és arra törekszik, hogy gyerekei olvasni is megtanuljanak az anyanyelvükön. Készíti a hagyományos ételeket, italokat; engem is megkínált fehér kávéval (ez pör-

köletlen kávéból készül, különleges fűszerekkel). Tartja a vallást, ha nem is olyan szigorúan, mint az izraeli ortodoxok, de talán komolyabban, mint a liberálisabban vallásos izraeliek.

Története az integráció szép példája; nyilván hozzájárultak ehhez személyes kvalitásai és az etiópiai polgári miliő, amelyből érkezett. Szívén viseli, sőt vállára veszi népe sorsának alakulását Izraelben. Nem kétséges számára, hogy itt van a helyük, példájával mutat számukra követendő utat.

Cigány hivatásos nevelőszülők Magyarországon

Ha megpróbálom összehasonlítani az etiópiai zsidó gyerekek helyzetét Izraelben a magyarországi cigány gyerekek helyzetével, nagyjából az alábbiakat állapíthatom meg:

Izraelben is erőteljes állami beavatkozással igyekeznek a többséghez képest hátrányos helyzetű gyerekeket felzárkóztatni az általánosan elfogadott normákhoz. De ezt a beavatkozást erőteljes társadalmi kontroll kíséri. Eredményeképp a gyerekeket nem szakítják ki a családból, a szülőket nem nyilvánítják alkalmatlannak, és a figyelem homlokterébe kerül minden hiba, melyet az állami nevelés során elkövetnek.

Magyarországon nem működik társadalmi kontroll. Ha a cigány gyerek nem képes „felzárkózni” az államilag megszabott normákhoz, senkinek se jut eszébe, hogy a hibát az állami nevelésben keresse. Hibás csak a cigány család lehet.

A gyerek kiemelése a családból Izraelben a legvégső megoldás, és a gyerek után járó támogatás ezután sem szűnik meg, sőt *növekszik*, hogy a kapcsolat ne szakadjon meg, legyen pénz ajándékra, és a család talpra tudjon állni. Magyarországon nincsenek eszközök a súlyos problémák megoldására, ehelyett jelenik meg álmegoldásként a gyerekek kiszakítása a családból, ettől kezdve pedig, további támogatás híján, a család törvényszerűen ellehetetlenül.

„Miért egyezik bele nálatok egy szülő abba, hogy a gyereke intézetbe kerüljön, ha még gondozási díjat is kell fizetnie utána?” – kérdezte barátom, *Levi Eden*, a Probation Service vezetője, korábban nevelőotthoni igazgató. Nehéz volt erre válaszolnom, hiszen két, egymástól merőben különböző szemléletről és gyakorlatról van szó. De a kérdés kétségkívül rávilágít a magyar szemlélet és gyakorlat abszurditására.

A morálisan is széthulló családokban eluralkodik az önpusztító alkoholizmus, az agresszivitás, a sokféle pszichoszomatikus betegség. Cigányságuk tudatát szégyenbélyegként viselik ezek az emberek. Az ilyen családokból kikerülő gyerekeknek a cigányság terhes emléket jelent.

Ésszerű szociálpolitikával az ilyen esetek jelentős része megelőzhető lett volna. A cigány nevelőszülőknek tisztában kell lenniük azzal, hogy elrontott társadalmi szituáció korrigálására hivatottak, s hogy ez a feladat épp ezért súlyos ellentmondásokat hordoz. Ha ugyanis a vérszerinti szülők kapták volna meg azt a támogatást, amelyet a nevelőszülők kapnak a nevelt gyerekek után, kiváltképp a hivatásosok, akik munkájukért fizetést is kapnak, akkor a

jelenlegi helyzet nem állt volna elő. Ma már, sajnos, késő: az anyagilag és erkölcsileg egyaránt lepusztult családokba hiába pumpálnák bele azt a pénzt, amiért hivatásos nevelőszülőkként nevelnék saját gyerekeiket, a módszer nyilvánvalóan teljes anarchiához vezetne.

A nevelőszülősségre alkalmas cigány családok, amelyek hosszú évek nehéz munkájával teremtették meg az alkalmasság tárgyi feltételeit, érthető módon elhatárolják magukat azoktól, akiknek ez nem sikerült. Hiszen egész eddigi életük görcsös igyekezet volt annak bizonyítására, hogy ők nem „olyanok”. Küzdelmeik során szabadulni akartak a cigányság szégyenbélyegétől, és meg akarták mutatni, hogy ők is tudnak úgy élni, mint a magyarok. Ehhez nemcsak hátrányaik ledolgozása igényelt többlet-erőfeszítéseket, hanem a státus fenntartása is; amíg más egyszer öltözteti a gyerekét tiszta ruhába, nekik háromszor kell, amíg más egyszer mossa fel a követ, ők azt többször is megteszik, amíg más csak a szűk baráti kört hívja meg a gyereke születésnapjára, ők meghívják az egész osztályt. Cigányságuk tudata számukra is terhes emlékeket jelentett. A tanfolyam ideje alatt feltáruztak ezek az emlékek, egyúttal szembesülniük kellett a kérdéssel: milyen értékeket jelent számukra a cigányság? Ezzel a kérdéssel először találkoztak életükben, mint ahogyan először volt alkalmuk arra, hogy sérelmeiket kibeszéljék magukból. A tanfolyamon ismerkedtek meg a cigányság történetével, tudatosodott bennük az a szociológiai helyzet, amelynek szenvedő részesei voltak. Találkoztak elfelejtett hagyományaikkal, és el kellett dönteniük, hogy azokból mi a megőrzésre érdemes, és mit kell meghaladni. Eközben azt is sikerült tisztázni, hogy miért lesz jobb a nevelt gyerekeknek az ő családjukban, mint a magyar családokban. Ha azt mondom, hogy fergeteges volt ez az újraazonosulás, akkor nem túlzok, és nagy jelentőségűnek tartom, hogy ez távol-ságtartóan, kritikusan, tehát *értelmiségi* megközelítéssel ment végbe.

Hatására megváltozott viszonyulásuk a lepusztult családokhoz. Ítélező szigoruk megengyhült, felmérték, hogy szerencsétlenebb esetben ők is kerülhetek volna hasonló helyzetbe. Sokat beszélünk arról, hogy ezt a munkát pénzért nem érdemes és nem szabad vállalni, s mindnyájan megfogalmazták azt a többletet, ami őket erre indítja. De a felismerés, hogy tán csak hajszálnyi szerencse, véletlen isteni adomány választja el őket a gyerekek vérszerinti családjától, máshová is elvezetett. A *micva* egyik jellemzője, hogy az ember nemcsak kötelességből tesz jót a másikkal, hanem hálából is: amiért ő van abban a helyzetben, hogy segíthet.

Felszabadítóan hatott a tanfolyam résztvevőire, hogy helybenhagyjuk azokat a szokásokat, amelyeket eddig is követtek családi életükben, és hogy ezeket tartjuk jónak a hozzájuk kerülő gyerekek számára is.

Miről van szó?

A cigány családok nyitottak, befogadóak. Úgy érzik jól magukat, ha sokan vannak. Az új családtagok érkezésére mindenütt összegyűlt az egész rokon-ság. Elvitték őket bemutatni a vidéki rokonoknak. Örömnapp fogadta jöve-telüket, és a vele járó zsvaj, zene, tánc. Hamar megtanultak táncolni a két-három évesek is. A zene és tánc a hétköznapiaknak is természetes velejárója.

Sokan vannak, sokat kell főzni. Kétszer is egy nap. De ez nem jár fel-tétlenül együtt közös étkezésekkel. Ott van az étel, mindenki akkor eszik,

amikor éhes. A pedagógiai pedantéria szemszögéből nézve ez rendszertelenség. A gyerekeknek szabadság. Különösen azoknak, akik az intézeti rendszerből szabadultak. Öröm, hogy *van mit enni*. Ebben az örömben kell, hogy osztozzanak a betoppanó vendégek is. Amikor tévés stábbal mentem egy családhoz, rántott csirke várta a soha nem látott idegen embereket. Ugyanezt tapasztalta a két svéd újságíró is, akiket egy másik család otthonába kalauzoltam.

A gyerekek egyenrangú részesei a család életének. Nem küldik ki őket, ha a felnőttek beszélgetnek. Részesei az érzelmek hullámvászásának, a jókedvnek, rosszkedvnek, veszekedésnek, kibékülésnek. Hallják az úgynevezett trágár szavakat is, amelyek ebben a közegben abszolút természetesen hangznak.

Nincs különbség a saját és a nevelt gyerek között. (Ahol ilyen különbség fölmerült, ott a kapcsolat nem volt tartható, a kihelyezés hibásnak bizonyult.) A testvérféltékenység rövid idő alatt kiküszöbölhető. Egyforma testközelen, testmelegben nevelkednek. A cigány családok kiterjedt kapcsolatrendszerben élnek. A tanfolyam résztvevői egymással is szinte rokon kapcsolatba kerültek, és ez nagy segítséget jelent számukra. Vigyáznak egymás gyerekeire, ha valami külföldi bevásárlóút adódik. Adnak-vesznek, cserélnek, vidéki rokonoknál disznót hizlálnak. A gyerekek ebben a mozgalmasságban nőnek fel, és megtanulják azokat a gazdálkodási technikákat, amelyek révén nehéz körülmények között is szinten tudják tartani életnívójukat.

A feltörekvő családokban kialakultak azok a technikák is, amelyek a megkülönböztetések, igazságtalanságok, agressziók kivédésére fegyverzik fel a családtagokat. Főként az asszonyok vállalják az anyaoroszlán szerepét gyermekeik védelmében. Az asztalborító, hajkitépő, illetve ezt kilátásba helyező cigány asszony figurája ismert jelenség az óvodákban, iskolákban. A tanfolyamot végzett asszonyok tudásukkal felfegyverkezve oktatják ki a hiányos műveltségű pedagógusokat. Gyerekeiket pedig arra nevelik, hogy az igazságtalanságokat nem kell eltűnni. Egyidejűleg arra is kondicionálják őket, hogy nekik *bizonyítaniuk* kell. Nevelt gyerekeik védelmében is messzire elmennek, ha szükséges, és visszautasítják a gyerek tisztaságára utaló vállve-regető dicséretet.

A cigány kultúra nem ismer erőszakot a nevelésben. Körükben a verést nemcsak az állami törvények, hanem a cigány hagyományok is tiltják. Aki ez ellen vét, nem maradhat közöttük. Sajnos, volt ilyen esetünk. A történetnek több összetevője volt, ezek elemzése nem a jelen témakörhöz tartozik. Egy mozzanatot emelek csak ki, amely az identitással függ össze. A szóban forgó nevelőszülő keresztény gyülekezet tagja, és inkább azonosította magát a hívő normákkal, mint a cigánysággal. A három – kétségkívül nagyon nehéz, problematikus – testvér fenytésének szükségességét a Bibliából olvasta ki (nem vitás, benne van), és szorult helyzeteiben azzal mentette föl magát, hogy erre őt az Isten felhatalmazta.

Számolni kell azzal, hogy a családjukkal való azonosság válsága néhány év intézeti tartózkodás (hospitalizáció) után visszafordíthatatlan torzulásokat idéz elő a gyerekek személyiségében. Főlegesen kitenni a nevelőcsaládokat a velük járó megpróbáltatásoknak, mert családba beilleszkedni úgysem tud-

nak már. Sikeres beilleszkedésre csak a kicsik képesek, akik zökkenőmentesen elfogadják az őket befogadó családot.

Tamara hét és fél éves korában került alkalmatlan magyar nevelőszülőktől hivatásos cigány nevelőcsaládba. A magyar családban ő volt a Hamupipőke: nem játszhatott a saját gyerek játékaival, ő kapott ki mindenért. Szótlan, szomorú gyerek lett belőle. A katolikus óvodában, ahova járt, az óvónénik (feltehetően csupa jóindulatból) azt tanították neki, hogy ő nem cigány. Az új család melegében pillanatok alatt nevető, fecsegő, vidám kislánnyá változott, csak hogy itt új nehézséggel kellett megküzdenie: tudomásul kellett vennie, hogy cigány. Hasonlítgatta bőre színét a család többi tagjához, és talált a magáénál sötétebbet is. „A Ricsi cigány” – jelentette ki. Ricsi nem této-vázott a válasszal: „Nézz a tükörbe, kis kurva, hát te mi vagy?” A nyáron cigány táborba mentünk. Volt zene, tánc, a gyerekek cigány nyelvű dalokat tanultak. Tamara azóta is fújja a cigány dalokat, kannán veri hozzá a ritmust, táncol. „Na, mi vagy, Tamara?” – kérdezik a családtagok. „Mi lennék? Cigány.”

A táborban természetesen a saját gyerekek is ott voltak. Lehoczki Katica azóta ünnepélyen szerepelt az ott tanult dalokkal. Az egész osztály vele énekelt – cigányul.

Ahol a kapcsolattartás igénye felmerül, rokoni viszony alakul ki a vér szerinti és a nevelőcsaládok között. Olykor kiderül, hogy szegről-végről valóban rokonok, földik. S miközben a nevelőszülők remegve félnek, hogy esetleg elvihetik tőlük egyszer a szívékhöz nőtt gyermeket, asztalukhoz invitálják a kis szerencsétlen, volt állami gondozott szülőket, tanítgatják őket arra, amit eddig nem tanultak meg sehol, senkitől. A kezdeti pattogás, hogy nekik „joguk van” a gyerekükhöz, hamar lecsitul. Kicsit szomorúak lesznek, de belátják, hogy azt, amit a nevelőcsaládban megkap, ők nem tudnák megadni neki. Beérik azzal, ami van. Visznek banánt a család gyerekeinek, virágot a nevelőmamáknak.

Következtetések

A cigány hivatásos nevelőszülő-képzés szükségességének elismerésével a magyar állam az etnikai azonossághoz való jogot ismerte el. Ez természetes dolog, de az előzményekhez képest mégis korszakos jelentőségű.

A jog mindig köteleességekkel is jár. Ebben az esetben az a feladat, hogy meghatározzák, mi legyen az azonosság tartalma. Identitásválságból kilábaló, etnikai mivoltukkal újraazonosuló emberek számára ez komoly intellektuális folyamat. El kell dönteni, mik legyenek a hagyományörzés, a közösséghez tartozás kritériumai; és ez, amennyire közös, annyira személyes ügy is.

Kegyetlen dolog, ha valakinek azt sugallja a külvilág: szűnj meg annak lenni, aki vagy, akkor majd elfogadunk. És kemény dolog, ha arról van szó: elfogadunk annak, aki vagy. Lássuk: ki vagy hát?

Irodalom

Diósi Ágnes: Cross-cultural issues between Hungarians and Gypsies

The Gypsy child and the school

Professional Gypsy foster-parents in Hungary

The Hungarian Holocaust in the memory of Jews and Gypsies

(A jeruzsálemi előadások kézírata)

Colette Berman-Yosef Miller: The Beautiful People of the Book Millhouse Publishers, Los Angeles

Israel Children's Rights Monitor, Autumn 1994.

Malka Shabtay: Identity reformulation among ethiopian refugees in Israel: the case of Ethiopian-Israeli soldiers (kézirat).